

Крук А.А.,
аспірант Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

СЕНТЕНЦІЯ ДОЛІ В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ Т. ГАРДІ Й І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО: ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.

Сучасне літературознавство, попри великий науково-технічний розвиток суспільства та експресивне тяжіння до раціоналізму, послідовно звертає увагу на ірраціональне як засіб висвітлення різних граней людського життя. Потяг до містичного спонукає сучасників обмірковувати реальність ірреального, визнавати екзистенцію незбагнених форм інобуття, які взаємодіють із буттєвим, і впливають на нього. Відповідно до цього виникає потреба в архетипності та міфологізмі, що може виразити та пояснити різні перипетії людського життя. Модерна література, основним завданням якої є переосмислення загальнолюдських проблем, прагне пізнати дійсність у всій її складності та суперечності ще й за допомогою містичних образів. Зароджені в людській уяві ще у дохристиянську добу та видозмінені ортодоксальним впливом і філософсько-художніми пошуками доби реалізму, ці образи жили у свідомості прозаїків кінця ХІХ – початку ХХ ст., виступаючи умовними окресленнями конкретних життєвих ситуацій. До міфологічного як креативного засобу репрезентації дійсності тяжіли Т. Гарді й І. Нечуй-Левицький.

Художній світ обох митців неодноразово ставав об'єктом дослідження літературознавців, які звертали увагу на проблемні, тематичні, жанрові та сюжетні особливості їхньої прози. Щодо Т. Гарді, то означеними проблемами займалися П. Баррі, А. Гурдуз, А. Кеттл, С. Коршунова, Б. Кузьмин, Д. Наливайко, Л. Смикалова, М. Урнов. Інтерес до І. Нечуя-Левицького виявили В. Власенко, М. Возняк, В. Зарва, Є. Кирилук, А. Колесник, В. Кононенко, М. Конончук, Н. Крутікова, Ю. Мережко, Р. Міщук, М. Походзіло, І. Приходько, О. Федорук та ін. Функціонування концепту долі в мистецькому універсумі обох авторів розглядалося, щоправда, фрагментарно, спорадично, до того ж типологічні збіги та відмінності у їхній творчості поки що не досліджувались. Необхідністю заповнити цю прогалину й зумовлена актуальність статті.

Порівняльний аналіз творчості українського та англійського прозаїків дає змогу виявити і диференціювати міфологічні складові концепту долі. Певну типологічну спорідненість філософсько-естетичних поглядів Т. Гарді та І. Нечуя-Левицького, психологічних домінант їхніх стилів можна простежити на прикладі творів «Джуд Непомітний» (Т. Гарді) та «Пропаші» (І. Нечуй-Левицький).

Ідейно-естетичний центр роману Т. Гарді зосереджений навколо головних персонажів, які осягають світ і прагнуть утвердитися в ньому. Автор постійно звертається до містичного: шукає пояснення трагізму життя головних героїв не в загальних протиріччях, а у таємничих силах, які стоять над світом та правлять людськими долями. Не звертаючи уваги на спіритуалістичні твердження щодо фавору духовних сил, автор розвивав думку, що таємне божество, яке править людськими долями, ставиться до них вороже та є причиною усіх їхніх нещасть.

Головний герой твору Т. Гарді Джуд Фаулі постає перед читачем бідним сиротою, що прагне покинути похмуре і занедбане село заради університетського містечка Крістмінстера. Він самостійно вивчає грецьку та латинську мови, прагнучи вступити до університету та в майбутньому стати священником, проте попадає у сильце Арабели, дочки свинаря, й одружується із нею. Невдовзі дружина покидає Джуда, вважаючи його надто педантичним, тому він їде у Крістмінстер та влаштовується там на роботу каменярем.

Описуючи перший вечір життя Джуда у місті, автор педалює на марності надій героя. Адже від міста віє непривітністю, університет для нього недосяжний. Джуд «не може використати підкуп, протекцію» [10, 33], а для того, щоб потрапити туди іншим шляхом на заваді стоїть кастовість, суспільна привілейованість. «Він почав розуміти, що життя міста представляє ще більш хвилюючу, строкату та багату книгу людських долей, ніж життя коледжів. Ці чоловіки та жінки, яких він вже уявляв собі, і були справжнім Крістмінстером, хоча вони мало що знали про Христа та собор. Така іронія життя» [14, 113]. Проте він надіявся, що «буде боротись проти злої долі і здійснить свій первинний задум» [14, 72]. Але на заваді стає глибоке кохання до Сью Брайдхед, його кузини. Головний герой домовляється про місце помічника для кузини у свого старого вчителя Річарда Філотсона, з яким пізніше вона одружиться, та, попри все, продовжує дивне приятелювання із нею.

Велике кохання Сью до Джуда перемагає, і вона залишає заради нього свого чоловіка. Джуд усвідомлює, що «... доля Сью тепер безповоротно пов'язана із його долею» [14, 156]. Вони вирішують жити разом, проте їхні аморальні з погляду суспільства відносини заважають Джуду стати священником. Хоча їх і поєднало глибоке та справжнє кохання, щастя виявилось для них ірреальним. Головним героям судилось пережити трагедію сильної пристрасті, що осуджувалась вікторіанськими звичаями та законами. Відносини Джуда та Сью, опутані ланцюгами заборони, перешкод, гіпокрезії, фальшивої моралі, гнітючих обставин та інсинуацій, в яких вони опинились, перетворюються у безперервні муки та десперацію.

Після кількох років блукань по кутках Уессекса головні герої знову повертаються у Крістмінстер, все ще вважаючи його центром високої та вільної думки. Проте, прибувши туди, вони з дітьми потрапляють на традиційне студентське свято День Спогадів. «Джуд ще раз переживає всю гіркоту розчарування. На вулиці, серед натовпу, який чекає урочистої процесії, він виголошує своєрідну промову, в якій викладає своє життєве кредо. Немає сумніву, що в цій промові прозвучали сподівання, сумніви та розчарування самого автора» [10, 33].

«Що краще? – питає Джуд. – Чи йти бездумно стежкою, на яку ти потрапив, не питаючи, якою мірою вона підходить тобі, чи задуматись, до чого ти здатний і які в тебе нахили, щоб після цього змінити свій шлях?» [14, 342].

Образ Джуда – це авторський приклад людини, яка бореться за усвідомлення сенсу життя на землі. Головний герой та автор дивляться на світ під різними кутами зору: Джуд, спочатку довірливий, як простакуватий, наївний християнин, прагне жити при церкві, намагається зрозуміти повороти життя, як послання від Бога. Проте Т. Гарді, який схилився до наукових теорій того часу, не вірив, що Бог є

інтервентом людського життєвого шляху. Людські нещастя, злидні та розчарування він сприймав не як засіб випробовування людської душі, а як наслідок легковажного та недбайливого користюлюбства затьмареного нового покоління людською сензитивністю. Як слушно відзначила Л. Дорофєєва, релігія на переконання Т. Гарді лише «...створює ілюзію захищеності людини вищими силами і знімає з людини відповідальність за відсутність порядку на землі» [5, 6].

Після трагічної смерті дітей Сью усвідомлює гріховність зв'язку з Джудом, через що над сім'єю завис трагічний фатум. Вона говорить: «Доля нанесла нам удар в спину за те, що ми безглуздо повірили природі на слово» [14, 322], і тому повертається до нелюба-чоловіка, а Джуд знову зустрічається з Арабелою, до самої смерті безтямно кохаючи Сью.

Аналізуючи роман Т. Гарді, не можна не звернути уваги на песимізм автора, який втрачає всяку надію на людське відродження. Автор постійно спостерігає за долею головного героя. Очевидно, що хоча герой схиляється до меліоризму та провіденціалізму, вірить у прогресуючу силу волі, автор все ж таки намагається нав'язати думку про індиферентність природного світу та мстивість соціальних інститутів. Т. Гарді виступає в ролі всезнаючого наратора, щоб відокремити себе від Джуда та показати своєму героєві, що він обдурений власною натурою:

«... він був тим юнаком, який не здатен зробити комусь боляче ... Подібна слабкість характеру, якщо її можна так назвати, говорить про те, що Джуду на роду було написано страждати все своє життя, поки над його нікчемним існуванням не опуститься завеса, оповіщаючи про те, що він нарешті знайшов спокій» [14, 13].

У «Джуді Непомітному» Т. Гарді показав, що світ, у якому живуть його герої, є індиферентним, байдужим до них. Його герої, знесилені жорстокою долею, змушені шукати певний креативний вихід у своєму житті, навіть якщо він набуває дещо фальсифікованого або дефектного змісту. «Закони світобудови безпосередньо виявлені тут у передбачуваному, ритуалізованому бутті селянської спільноти. Ритуали, які «постачають» переживаннями цілісності світу та знаннями про нього, які дають патріархальній людині відчуття укоріненості в універсумі, є заданими, вершинними подіями «архетипних» сюжетів» [6, 346].

Відгукуючись на модерні філософські та природничо-наукові теорії, Т. Гарді, за словами С. Коршунової «осягав «велику драму» буття: у людині природний процес вступає у суперечність із самим собою на ґрунті свідомості. Свідомість людини – трагічна «провина», яка відчужує її від природи і виводить за межі космологічної схеми, що прирікає на «нездійсненність» замислів, страждання і біль. Гарді був упевнений: людина не повинна «моделювати» свою поведінку на «очевидних» природних законах (інакше це призведе людство до саморуйнування). Таким чином, захищаючи свою духовну самоцінність, людина приречена на «трагедію» - єдино гідну її форму існування» [6, 346].

У свою чергу, український письменник І. Нечуй-Левицький також почуттєво виразно інтерпретував мотив приреченості долі у своїх творах. Досить точно це можна простежити на матеріалі повісті «Пропащі». Ірраціональні та релігійно-ідеалістичні уявлення автора тісно пов'язані з думками про світ як єдиний живий організм. У поетизації навколишнього світу, природи домінує пантеїстична складова. Культ природи насичував повість «Пропащі» мрійливістю, чуттєвістю,

водночас автор утверджував «природний» спосіб життя героїв як єдино правильний. З глибинного підтексту повісті видно, як навколишнє середовище, природа впливають на характери та долі персонажів. За допомогою описів природи, обрядодійств письменник не лише оживляє розповідь, наближає її до дійсності, але й намагається простежити світосприйняття людини.

В І. Нечуя-Левицького, як і у Т. Гарді, прагнення людини так чи інакше облаштувати своє життя раз-у-раз наштовхується на зовнішні перепони. Виникає конфлікт між особою та оточенням, що й виступає темою художніх творів. У громаді людина, як правило потрапляє у стан «екзистенціального вакууму»¹, з якого годі знайти вихід. Кожен порух людини в цій громаді контролюється її майновими статками.

Український письменник на широкому соціальному тлі зображує нещасливу долю зраженої дівчини. Лукина Качурівна – найкраща в селі, «висока, білява дівчина, з повними рум'яними щоками, з темними, блискучими, карими очима» [8, 319], проте бідна, і тому щастя їй не судилося. Вона сирота, живе з матір'ю в убогій малесенькій старій хатині, яка «ще й набік перехнябилась» [8, 53]. Усе їхнє багатство – це невеличкий город, «четверо овец, три курки та півень» [8, 53]. Мати мріє видати дочку за багатого зятя, щоб хоч дочка не зазнала таких злиднів, як вона, але Лукина кохає красивого парубка Уласа Прохоренка, який також убогий сирота. І тому на шляху до здійснення цього почуття в шлюбі, великою перешкодою стоїть їхня убогість. Лукина живе передусім почуттям великого кохання, тому зовсім на зубожілість не зважає. Своїй матері вона говорить так: «Я, хвалить бога, здорова, буду працювати та й на хліб зароблять» [8, 66]. Але Улас міркує дещо по-іншому: кохання гарне, та добробут кращий. Він бере шлюб із калікуватою та хоровитою Гапкою, яка є одиначкою в свого батька, що має і велику хату, і город, і багато поля. Через майнові потреби покинув Лукину Улас, через те саме матеріальне становище мати змушує Лукину вийти заможного вдівця Хавруся із чотирма дітьми, який вже й раніше залицявся до неї. Для дівчини ж краще померти, аніж вийти за старого, некрасивого й нелюбого вдівця. «Одній мені неначе судила доля сльози, та смуток, та журбу», – думала Лукина...» [8, 90]. Уласом керує розсудливість, Лукиною – жага помсти. Але наслідки в обох випадках тотожні - життя героїв розбите, обоє вони «пропащі». «Добробут, каже автор, не може заступити кохання. Так, само легко можна показати й другу частину цієї формули - кохання теж не може заступити добробуту» [10, 4].

Розкривши внутрішнє життя героїні, письменник психологічно вмотивовує ті причини, що породили в Лукини ненависть до коханого колись Уласа. «Вороже! Через тебе я терплю і терпітиму муку цілий вік. Ти, Уласе, збавив моє щастя!» [8, 94]. Вирішивши помститися, вона підпалила Уласову хату. А повернувшись із тюрми, ще глибше засумувала, вважаючи себе пропащою навіки. «Молись, дочко, богу! Може, господь змилюється над тобою й пошле тобі щастя-долю. Ти ще молода: все забудеш, – говорила мати» [8, 96]. Проте Лукина не могла змиритись зі своєю долею, і тому почала ходити до корчми та заливати горе горілкою. Там вона

---

¹ Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева; Вступ. ст. Д.А. Леонтьева. – М., 1990. – С. 11.

дорікала Уласові, через якого стала пропащою. «Я й сам тепер пропащий, – говорив Улас. – Я брав не жінку, а її поле, бо ми з матір'ю люди бідні... І брав її – не любив, і вмре – не тужитиму» [8, 97]. Так, нагнітаючи драматизм викладу, письменник висновує думку про те, що «долю конем не об'їдеш». Хоча письменник підкреслює усвідомлену героями заданість людського існування, проте руйнування кохання Уласа та Лукини спричинене більшою мірою екзистенційним полем особистості та етносу. Концепт долі у нього виступає онтологічною проблемою, яка все ж таки передбачує ситуацію вибору. Доля головних героїв, «... при всій своїй напередзаданості, починається з вибору людиною своєї ролі, яка задає потім життєву траєкторію вже внаслідок цього вибору... Непередбаченість долі визначається до того ж емпіричними випадковостями життя, які, так би мовити, тчуть її сюжет» [12, 41].

У «Джуді Непомітному», як і в «Пропащих» присутня ідея того, що життя жорстоке, а закони несправедливі. Хоч як головні герої творів не намагались протистояти злій долі, однак зрештою вона виголосила їм свій суворий вирок. Ще з перших сторінок роману «Джуд Непомітний» читач відчуває певну заданість долі головного героя Джуда. Цьому сприяє звернення письменника до символічних картин. Пожежа, що спалахує під-час першого побачення Джуда з Арабелою, проектується на долю його майбутнього шлюбу, вносячи деструктивний елемент. Під тим же кутом зору варто розглядати й ілюстрацію до історії біблійних Самсона та Даліли на стіні у дешевому трактирі, жінка зваблює чоловіка, позбавляючи не лише фізичної сили, а й внутрішнього переконання. Автор співчуває недосвідченому головному героєві, який ідеалізував свої стосунки із Арабелою. Промовистим у контексті історії Джуда й Арабелі є епізод із гусінню, яка нібито з'являється на дереві у той момент, коли Арабела хотіла спокусити Джуда. Епізод наводить на думку про перший гріх людини в Едемському саду та постійну боротьбу між фізичною і духовною сутністю людини. А образ залишеного Джудом Нового заповіту, що «.. осяяний блідим світлом зірок, дивився на нього з докором, ніби незакриті очі мертвого» [14, 47], також виражає містичні переживання героя.

Отже, проаналізувавши події роману Т. Гарді «Джуд Непомітний», ми побачили, що тут концепт долі виступає поняттям містичним. Т. Гарді наголошує на ірреальності мрії головного героя потрапити у Крістмінстер, тому в описах міста домінує іпостась надприродного. Виявом примарного виступає фотографія Сью, яка переслідує героя, а також химери, що товпились на вулиці.

«Соціальні нещастя були для Гарді частиною загальних бід, які падають на людину, мешканця ненадійного всесвіту, доля якої схильна на землі до будь-яких абсурдних та жорстоких випадковостей. Життя – це ланцюг розчарувань та омани, сприйняття непередбачуваних ударів» [6, 7]. Слушно з цього приводу зазначає С. Коршунова: «У Гарді помилки, що коріняться у найкращих рисах людського характеру, - неодмінна умова життя. Втрата ілюзій, усвідомлення героєм страшної істини про «межі клітки», у якій він ув'язнений, поєднані зі смертю. Смерть як обов'язок, який неодмінно потрібно повернути трагічною людиною природі, передбачає певну життєву модель – долю. Під долею Гарді розуміє не беззмістовний фатум, а «вказівку» на межі індивідуальності. Оскільки в романі зіткнення людини з порядком природи постає як її вихід з ритуалізованого світу весекської спільноти,

як у тій чи іншій формі загроза всьому світу, відновлення природного порядку втілюється в укладенні соціальної угоди поміж «вцілілими», звичайними людьми, як правило, в укладенні чи відновленні шлюбних відносин. У романі, як у міфі, смерть – початок життя» [6, 347].

Обидва автори протиставляють долі своїх героїв сліпому призначенню, вони виступають проти конкретних інститутів: кастовості науки, мертвих спіритуалістичних догм, відсталих та меркантильних законів про подружжя, соціальних пересудів, лицемірства. Висновок цілком зрозумілий: для вільного розвитку особи та гармонійного життя потрібні кращі закони й гуманніше суспільство. Сью, Джуд, Лукина та Улас сподіваються, що таке суспільство колись буде. Але поки люди залишаються в полоні соціальних і релігійних пересудів, досягнути омріяного складно, а почасти й неможливо. Доки люди будуть залежні від жорстоких законів класового світу, вони ставатимуть жертвами кожного разу, намагаючись повстати проти цих законів заради своєї соціальної та духовної свободи.

Спільний для обох творів прийом трагічної іронії розмикає їх зміст у широке коло сучасних авторам ідей і теорій. Трагізм героїв – свідчення неспроможності існування їх вибору у суспільстві. Обидва митці глибоко заглянули у таємниці людської натури. Герої Т. Гарді й І. Нечуя-Левицького – люди з дуже складним внутрішнім життям, їх роздуми про світ і своє місце у ньому відіграють визначальну роль в організації ідейно-змістового контексту досліджуваних повісті і роману.

Постаючи предметом компаративного зіставлення, роман Т. Гарді «Джуд Непомітний» і повість І. Нечуя-Левицького «Пропасі» виявляють чимало спільних рис у вирішенні проблеми долі. Спільним в інтерпретації цього концепту є наявність спіритуалістичних та ірраціональних підходів. І Т. Гарді, і І. Нечуй-Левицький прагнули пояснити, обумовити трагічність долі своїх героїв, з одного боку, напередзаданістю, фатумом, а з іншого - свободою вибору, простором пошуків власного шляху.

Водночас твори англійського й українського письменників є цілком оригінальними, специфічними щодо вирішення окресленої проблематики. Т. Гарді, на відміну від І. Нечуя-Левицького, долею та фатумом пояснює багато лих, з якими героям доводиться раптово стикатися на своєму шляху, і які вони не можуть пояснити ні внутрішньою логікою подій, ані законами релігії. Т. Гарді розуміє, що через соціальні причини селяни дуже рідко можуть самі вплинути на свою долю. Джуд та Сью просто коряться фатальним випадковостям та різного роду обставинам. Письменник вважає, що доля, тобто вищі сили, завжди переслідує людину, і тому дуже рідко людина може сама вплинути на хід подій. І. Нечуй-Левицький схильний бачити причини конфліктів трагедії того часу у несправедливому, аморальному та образливому громадському світі. Вже не фатум, не вищі сили та Боже провидіння, а реальні соціальні обставини визначають долю його головних героїв.

Список використаних джерел

1. Антологія концептів / [за ред. В. І. Карасика, І. А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.

2. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пітер Баррі. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.
3. Власенко В. О. Художня майстерність І.С.Нечуя-Левицького / В. О. Власенко. – К.: Радянська школа, 1969. – 184 с.
4. Гурдуз А. І. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській «прозі про землю» кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. / Андрій Іванович Гурдуз. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – 216 с.
5. Дорофеева Л. В. Поэзия Томаса Гарди: автореф. дис... на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.04 «Зарубежная литература» / Л. В. Дорофеева. – М., 1967. – 16 с.
6. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.1: А-К / [за ред. Н. Михальської, Б. Щавурського]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 345-348.
7. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика / Дмитро Сергійович Наливайко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
8. Нечуй-Левицький І. С. Твори у десяти томах. Т.5. / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1966. – 456 с.
9. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) / Анатолий Евгеньевич Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 620 с.
10. Смикалова Л. Англійське село в романах Т. Гарді (Уессекський цикл) / Людмила Смикалова. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1959. – 36 с.
11. Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Эмиль Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Cecil D. Hardy the Novelist: an Essay in Criticism / David Cecil. – London: Constable, 1943. – 157 p.
14. Hardy T. Jude the Obscure / Thomas Hardy. – London: Penguin Popular Classics, 1994. – 498 p.
15. Stonyk M. Hardy Thomas. Jude the Obscure / Margaret Stonyk. – London: Longman Group UK Ltd., 1992. – 72 p.

Анотация

В статье прослеживаются типологические совпадения и расхождения реализации мотива судьбы в произведениях Т. Гарди и И. Нечуя-Левицкого. Делается попытка анализа иррациональных статусов в структуре романа Т. Гарди «Джуд Незаметный» и повести «Пропашие» И. Нечуя-Левицкого. Отмечается присутствие архетипальных и мифологических элементов в прозе английского и украинского писателей.

Ключевые слова: концепт судьбы, фатум, трагедия, конфликт, идейное содержание, литературный герой, ирония жизни, типологические совпадения, религиозные догмы.

Summary

This article envisages the typological coincidences and differences among the works of Thomas Hardy and I. Nechuj-Levytsky, makes an opportunity to characterize destiny conception in the novel “Jude the Obscure” by Thomas Hardy and shows its modification on the concrete work “Propashchi” by Nechui-Levytsky.

Key words: destiny, concept of fate, life irony, typological coincidences, religious dogmas.